

УДК 347.1/7.001.11

Є.О. ХАРИТОНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
член-кор. НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИПИ DCFR ЯК ПІДГРУНТЯ СУЧАСНОГО КОНЦЕПТУ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЄС

Анотація. У статті розглядаються питання визначення та характеристики концепту «європейське право» та співвідношення його з поняттям «право ЄС». Досліджується сутність створеного європейськими правознавцями проекту «Draft Common Frame of Reference» (DCFR). Встановлюється значення принципів DCFR для розвитку концепту європейського приватного права і для визначення методологічних засад розвитку цивільного законодавства України у контексті вирішення завдання його гармонізації з правом ЄС.

Ключові слова: принципи DCFR, приватне право, європейське право, право ЄС, концепт європейського приватного права.

Постановка проблеми. Підписання угоди про асоціацію України з ЄС ставить перед нашою державою низку завдань щодо адаптації вітчизняного законодавства до цінностей, інституцій та концептів (зокрема, у галузі приватного права), що є основою життєдіяльності Євросоюзу у цій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що пов'язані з цим питання вже були предметом досліджень вітчизняних правознавців [1; 2; 3]. Разом із тим, більшість з них була виконана до створення європейськими правознавцями DCFR (Draft Common Frame of Reference – «Проект загальної довідкової схеми»), метою якого фактично є розробки методології удосконалення європейського концепту приватного права. Викладене зумовлює доцільність аналізу DCFR

(особливо тієї його частини, де визначаються засади європейського приватного права), аби встановити характерні риси згаданого концепту.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з того, що концепт «право» нами розуміється як сформоване вербально уявлення, раціональне та емоційне сприйняття людиною права як частини світу, в якому існує ця людина, відчуваючи себе частиною цього світу.

Ведучи мову про «європейське право», виходимо з необхідності розрізняти загальний концепт «європейське право», що є елементом Європейської цивілізації у цілому, і концепт «європейське право» у спеціальному значенні, котрий стосується регулювання відносин, що виникають у зв'язку зі створенням та діяльністю європейських міжнародних організа-

цій (право ЄС). Оскільки перше з них має загальне цивілізаційне, «культурологічне» значення, воно, за визначенням, є ширшим, ніж «право ЄС», сферою якого є лише діяльність і політика Європейського Союзу (беручи до уваги поширене визначення права Євросоюзу як системи правових норм, що регулюють процеси європейської інтеграції та діяльність ЄС [4], його можна також іменувати «нормативне європейське право»).

Не аналізуючи тут детально сутність «права ЄС», оскільки це не охоплюється завданням нашого дослідження, зазначимо лише, що здається виправданим розгляд його у якості феномену *suī generis*, котрий за своєю природою не є ні міжнародним правом, ні правом країн-членів, [4, с. 29] становлячи особливу, третю систему права, яка діє поряд з міжнародним та внутрішнім правом [4, с. 55]. Припускаючи можливість визначення його як системи юридичних норм, що сформувалися у зв'язку з утворенням і функціонуванням Європейських Співтовариств і Європейського Союзу, застосовуваних у межах їхньої юрисдикції на основі й у відповідності з установчими договорами і загальними принципами права [5, с. 43], звернемо увагу на завершальну частину цього визначення, де йдеться про загальні принципи права. При цьому маємо враховувати, що в основу загальних принципів права ЄС покладений пріоритет прав особистості, який закріплений у Європейській конвенції, і до того ж впливає з конституційних традицій європейських держав. Ці ж традиції (засади) визначають подальший розвиток національного права держав — членів Європейських Співтовариств. Стаття F (н.н. ст. 6) Договору 1992 р. передбачає, що «Союз поважає основні права особистості, як вони гарантовані

Європейською конвенцією захисту прав людини й основних свобод і як вони впливають із загальних конституційних традицій держав-членів, у якості загальних принципів права Співтовариства».

Отже, якщо під «Європейським правом» розуміємо сформоване вербально уявлення, раціональне та емоційне сприйняття людиною права як частини світу (європейської цивілізації), в якому існує ця людина, відчуваючи себе її часткою, то терміном «право ЄС» позначаємо сукупність правових норм, правил та інших юридичних засобів (дискусії в Європейському Парламенті щодо законодавства Співтовариства тощо), за допомогою яких відповідно до загальних принципів права ЄС регулюються процеси євроінтеграції та діяльності Євросоюзу

До викладеного слід додати, що підґрунтям такого, втім як і кожного іншого, визначення європейського права, має бути врахування сутності права як єдиного європейського концепту, що зумовлено вже самою ідеєю Європейської єдності. Ще більшою мірою це стосується концепту приватного права, котрий має підґрунтям європейські цивілізаційні цінності і виступає їхнім втіленням у європейській правосвідомості.

З розуміння «Європейського права», як концепту, впливає, що його слід розглядати не як сукупність юридичних норм, створених у зв'язку з утворенням Європейських Співтовариств і Європейського Союзу, але, як систему визначальних гуманітарних цінностей, що ґрунтуються на правосвідомості учасників відносин у приватній сфері і забезпечуються, передусім, нею. Такий підхід, як на нашу думку, знаходить відображення і у сучасному баченні сутності права, а надто, концепту

приватного права в європейській цивілізації, де акцент робиться на визначенні засад взаємин учасників процесу європейської інтеграції.

Зміни, що відбуваються у цій галузі, знайшли відображення у згаданому «Проекті загальної довідкової схеми» (DCFR), [6] за допомогою якого планується вирішити низку важливих методологічно питань.

Головним у DCFR є відмова від прямого регулювання відносин у приватноправовій сфері. Важливою є і та обставина, що результат праці наукових груп має довгу, промовисту назву: «Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law» (Принципи, дефініції та модельні правила приватного права ЄС), де на першому місці поставлено «Принципи», а решта тексту є визначенням понять і зразками правових рішень стосовно регулювання відносин у галузі приватного права.

Таким чином, йдеться не про створення акту законодавства, а про проведення дослідження порівняльно-правового характеру, метою якого є сприяння вивченню і розумінню приватного права у країнах — членах ЄС. Важливо було показати, наскільки схожими одне на одне є національні системи приватного права, які можна розглядати у якості регіонального прояву загальної європейської спадщини. Завданням DCFR є наочно довести факт існування європейського приватного права (фактично йдеться про «концепт європейського приватного права» — *Є.Х., О.Х.*), згадавши про відносно незначну кількість випадків, у яких різні правопорядки дають різні відповіді на загальні питання. Таким чином DCFR розглядається як проект, що може надати ідеям європейського приватного права нове підґрунтя, що підвищує взаєморозуміння і сприяє

колективному обговоренню проблем приватного права у Європі [7, с. 17-18].

При такій концепції DCFR у тріаді «Принципи, дефініції, модельні правила приватного права ЄС» чільне місце, природно, посідають «принципи приватного права ЄС».

Оцінюючи цю категорію під кутом зору проблематики нашого дослідження, маємо відзначити деякі розбіжності її розуміння у вітчизняній цивілістиці та використання терміну «принципи» у тексті DCFR.

У вітчизняній юриспруденції у найбільш загальному вигляді принципи права характеризують як керівні засади (ідеї), що визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Значення принципів права полягає у тому, що вони в стислому вигляді концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчям». Серед загальних принципів об'єктивного права називають: принцип загальнообов'язковості норм об'єктивного права для всіх соціальних суб'єктів; принцип несуперечності норм об'єктивного права, що є складовою частиною правової системи, і пріоритетності закону щодо інших нормативно-правових актів; принцип поділу правової системи на загальносоціальне і юридичне право і диференціації останнього на публічне і приватне, матеріальне і процесуальне, регулятивне і охоронне, об'єктивне і суб'єктивне права; принцип відповідності між об'єктивним і суб'єктивним правом, між нормами права і правовими відносинами, між правом і процесом його здійснення; принцип загальної формально-правової рівності суб'єктів права і водночас їх певної диференціації; принцип справедливості, який в об'єктивному праві дістає вияв у рівному масштабі оцінки

поведінки і у відповідності юридичної відповідальності скоєному правопорушенню та ін. [9, с. 96-107.]. Сферу приватного права характеризують принципи: 1) автономії (це означає, що суб'єкти вільно здійснюють свої права; не допускається втручання в їх справи або ж протидія їм); 2) добровільності (суб'єкт сам несе відповідальність за виконання своїх обов'язків, відповідає за ними своїм майном, грошима тощо); 3) юридичної рівності (виражається у вільному волевиявленні і його оцінці, що дорівнює іншим); 4) диспозитивності; 5) координації; 6) загального дозволу; 7) правового захисту приватного інтересу та ін. [9, с. 176]. Поряд з цим «Загальні засади цивільного законодавства» визначені у ст. 3 ЦК України. Це: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Натомість, автори DCFR акцентують увагу не на визначенні поняття принципів права, встановленні їхнього кола тощо, а починають із застереження щодо можливості різного використання терміну «принципи». Зокрема, зазначається, що у цьому контексті він використовується як синонім виразу «норми, що не мають юридичної сили закону». З такого погляду можна сказати, що DCFR складається з принципів та визначень. Він дуже близький за своєю природою до інших документів, щодо яких використовується термін «принципи». Разом із тим, терміном «принципи» можна описати ті норми, що мають більш

загальну юридичну природу, такі як свобода договору чи добросовісність. З цієї точки зору модельні норми DCFR включають у себе принципи [7, с. 19, 21].

Варто звернути також увагу на розрізнення у DCFR принципів базових та пріоритетних, оскільки саме за допомогою такої диференціації фактично провадиться акцентування уваги на головних напрямках формування концепту приватного права.

Як впливає з тексту DCFR та коментарів його авторів, «базовими» вважаються такі принципи, що мають забезпечити досягнення найбільш загальних цілей DCFR. У якості таких пропонуються принципи свободи, безпеки, справедливості та ефективності (з припущенням, що ними охоплюється також принципи договірної лояльності, співробітництва тощо).

Визначення «пріоритетних принципів» DCFR не містить. Можливо, тому, що йдеться про терміно-поняття, котре саме вже є і визначенням, а характеристикою його слугує перелік таких принципів (До речі, улюблений прийом давньоримських правознавців: замість абстрактних дефініцій пропонувати конкретний перелік об'єктів, властивостей, відносин).

До категорії пріоритетних принципів найбільшої політичної ваги віднесені захист прав людини, підтримка солідарності й соціальної відповідальності, збереження культурної та мовної різноманітності, захист і поліпшення добробуту, розвиток внутрішнього ринку [7, с. 21]. (Слід відзначити, що, згідно з позицією авторів DCFR, висловленою далі, свобода, безпека, справедливість та ефективність, виконуючи подвійну роль, також виступають у якості пріоритетних принципів. Тоді виходить, що принципи поділяються не на базові та пріоритетні,

а на «пріоритетні базові» та ««пріоритетні не базові (звичайні)». Такий підхід здається надто ускладненим і пояснюється, як на нашу думку, тим, що «базові» принципи стосуються договірної сфери» і тут вони є пріоритетними), а «пріоритетні звичайні» принципи мають загальний характер, стосуючись різних аспектів буття європейського громадянського суспільства.

Не зупиняючись тут на характеристиці пріоритетних принципів, лише відзначимо, що «пріоритетним з пріоритетних» можна вважати принцип захисту прав людини, якому присвячується ст. I-1:102(2) DCFR. Згідно з цим принципом модельні норми мають тлумачитися у контексті будь-яких застосовних засобів, котрі гарантують права та фундаментальні свободи людини. Цей пріоритетний принцип відображений також і у змісті окремих модельних норм, особливо у нормах про заборону дискримінації, про недоговірну відповідальність та ін.

Являє також інтерес надання пріоритетності принципу підтримки солідарності й соціальної відповідальності, котрий, як слушно зазначають автори Проекту, зазвичай, розглядають як функцію публічного права [7, с. 23]. Така позиція пояснюється розширювальним тлумаченням принципів лояльності і безпеки договору, що дозволяє залучити у сферу договірного регулювання більш широке коло відносин. Що стосується врахування принципу солідарності у правовідносинах, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, то ця ідея була відома в цивілістиці ледь не з часів Стародавнього Риму (хоча із певними застереженнями стосовно неприпустимості втручання в справи іншої особи проти її волі), затим активно обговорювалася з позаминулого століття, а

ще пізніше отримала підтримку навіть у тоталітарних суспільствах на кшталт СРСР [10].

Практично важливим є принцип збереження культурної та мовної різноманітності. Тут підхід авторів DCFR є більш перспективним, ніж позиції опонентів євроінтеграції, які страхають втратою національної культурної ідентичності тощо, та авторів, які розглядають євроінтеграцію з позицій створення глобальної конкуренції у системі «ЄС проти США» [11]. З одного боку, визнається, що у плюралістичному світі, такому як Європа, очевидно, що збереження культурного та мовного розмаїття є умовою самого існування Співтовариства. Разом із тим, з іншого, — враховується, що там, де людське життя має не тільки культурний, але й суто функціональний зміст, цей принцип може вступати у колізію з принципами солідарності, захисту й поліпшення добробуту, а також розвитку внутрішнього ринку (прикладом чого, власне, слугує приватне право).

Врахування зазначених колізій зумовило компромісне вирішення цієї проблеми, яке виражається в тому, що поряд із включенням в норми деяких проявів принципу збереження культурної та мовної різноманітності, у ньому відчувається і певне занепокоєння існуванням можливості шкідливого впливу на внутрішній ринок (і, як наслідок, на добробут європейських громадян та підприємців) надмірної різноманітності систем договірного права. У цьому сенсі, мету DCFR його автори вбачають у керівництві для законодавця, завдяки якому сенс європейського законодавства можна зробити зрозумілим для людей, які отримали юридичну освіту в умовах різних правопорядків [7, с. 23, 25].

Значення згаданого занепокоєння

стає більш зрозумілим, коли врахувати, що принцип захисту та поліпшення добробуту громадян і підприємців (і доповнюючий його принцип плавного розвитку внутрішнього ринку) розглядається як такий, що охоплює усі або майже усі інші принципи. Бо, як підкреслюють автори Проекту, з нього випливає кінцева мета і сенс існування DCFR. Якщо DCFR не допоможе поліпшити добробут громадян і підприємців у Європі — нехай опосередковано, нехай незначно, нехай потрохи, — Проект зазнає невдачі [7, с. 23, 25].

Висновки. Оцінюючи в цілому значення принципів DCFR, можна зробити висновок, що їхнє завдання полягає у забезпеченні підґрунтя вдосконалення концепту приватного права відповідно до базових цінностей європейської цивілізації. На наш погляд, враховуючи завдання гармонізації національного законодавства з правом ЄС, саме таким імперативом має керуватися й наша держава, визначаючи напрямки та характер розвитку українського цивільного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу : Матеріали I Міжнародної науково-методичної конференції. — Львів, 2006. — Вип. 1. — 514 с.
2. Проблеми систематизації приватного права України та Європи : моногр. / За заг. ред. Ю.В. Білоусова. — К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрНУ, 2009. — 204 с.
3. Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті Європейської інтеграції: правові засади : моногр. / За ред. О.П. Орлюка : кол. авторів : В.С. Дроб'язко, А.В. Міндрул, О.О. Тверезенко, Л.І. Роботягова, О.О. Штефан та ін. — К. : Лазурит-Поліграф, 2010. — 464 с.
4. Право Європейського Союзу : підр. / За ред. В.І. Муравйова. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — 701 с.
5. Европейское право : учебн. для вуз. / Л.М. Энтин, А.А. Наку, С.В. Водолагин и др.; Моск. гос. ин-т МО (ун-т) МИД РФ, Ин-т европейского права; Рук. авт. кол. и отв.ред. Л.М. Энтин. — М. : НОРМА-ИНФРА, 2001. — 720 с.
6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I — VI. Munich, 2009.
7. Кристиан фон Бар, Эрик Клив, Паул Варул. Предисловие к российскому изданию // Модельные правила европейского частного права / [Пер. с англ.]; Науч. ред. Н.Ю. Рассказова. — М. : Статут, 2013. — 989 с.
8. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : «Укр. енцикл.». — Т.5. — 2003. — 736 с.
9. Колодій А.М. Принципи права України : моногр. / А.М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 221 с.
10. Новицкий И.Б. Солидарность интересов в советском гражданском праве / И.Б. Новицкий. — М. : Госюриздат, 1951. — 78 с.
11. Братимов О.В. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / О.В. Братимов, Ю.М. Горский, М.Г. Делягин, А.А. Коваленко. — М. : ИНФРА-М, 2000. — 344 с.

Харитонов Е.О.

Принципы DCFR как основа современного концепта частного права ЕС.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы определения и характеристики концепта «европейское право» и соотношение его с понятием «право ЕС». Исследуется сущность созданного европейскими правоведами проекта «Draft Common Frame of Reference» (DCFR). Устанавливается значение принципов DCFR для развития концепта европейского частного права и для определения методологических основ развития гражданского законодательства Украины в контексте решения задачи его гармонизации с правом ЕС.

Ключевые слова: принципы DCFR, частное право, европейское право, право ЕС, концепт европейского частного права.

Haritonov Y.

DCFR principles as the basis of the modern concept of EU private law.

Summary. Principles of DCFR are of great importance for both the private and the civil law of Ukraine, because after signing the agreement on association between Ukraine and the EU, a number of issues of adaptation of national legislation to basic concepts, institutions and values of European law originated.

The article provided description of such definitions as the concept of “law”, “European law”, the concept of “European law”, arising in connection with the development and activities of European international organizations. Considering the Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law (Principles of DCFR) we can conclude that in the first place it is put “Principles” and the rest of the text is the definition of concepts and examples of legal rulings and solutions concerning the regulation of relations in the field of private law.

It is also distinguished the principles of several categories, namely general principles of objective law, principles of private law and general principles of civil law which are reflected in the DCFR only in two categories: the underlying principles and the overriding principles. Much attention in the article is given to overriding principles such as the principle of protection of human rights, the principle of promotion of solidarity and social responsibility, the principle of preservation of cultural and linguistic diversity, the principle of protecting and promotion of welfare of citizens and entrepreneurs, the principle of uniform promotion of the internal market. Since several principles perform a dual role and act as underlying and overriding principles at the same time, then it turns out that the principles are divided not into underlying and overriding, but into “overriding underlying” and “overriding not underlying”, but this option is very complicated and is not of practical value, and therefore it is not reflected in the DCFR.

Keywords: principles DCFR, private law, European law, EU law, the concept of European private law.

